

MILAN ADAMOVIĆ

RAZVITAK VOKALIZMA KOD NEKIH OSMANSKIH SUFIKSA*

U savremenom osmanskome (turskom) jeziku susrećemo jednu veliku grupu sufiksâ koji se javljaju u četiri fonetske varijante. To su, dakle, takvi sufiksi koji imaju onoliko fonetskih likova koliko

* *Tehničke napomene:*

- ḵ = naše k sa tačkom ispod sebe
k' = naše k sa znakom akcenta u gornjem desnom uglu
g' = naše g sa znakom akcenta u gornjem desnom uglu
k̇ = naše k sa znakom akcenta iznad sebe (postoji inače u makedonskom alfabetu)
ḡ = naše g sa akcentom iznad sebe (postoji u makedonskom alfabetu)
k'' = naše k sa dva akcenta u gornjem desnom uglu
g'' = naše g sa dva akcenta u gornjem desnom uglu
ḡ̇ = naše g sa polukrugom iznad sebe
ḡ̇̇ = naše g sa tačkom iznad sebe
Υ = slovo iz grčkog alfabeta
η = slovo iz grčkog alfabeta
ḡ̇̇̇ = naše g sa kukicom iznad sebe
ç = naše c sa znakom »sedi« ispod sebe (ima ga albanski i francuski alfabet)
ş = naše s sa znakom »sedi« ispod sebe (u nuždi se može staviti zarez)
X = slovo iz grčkog ili staroslovenskog alfabeta
ı = i bez tačke (ne sa krugom!) — dobija se tako što se slovu r odstrani vrat
ṫ = naše t sa tačkom ispod sebe
ṫ̇ = naše h sa polukrugom ispod sebe (u nuždi se može staviti crta)
ə = okrenuto malo e
ë = naše e sa dve tačke iznad sebe (postoji u albanskom alfabetu)
Ѣ = slovo iz staroslovenske i današnje bugarske ćirilice
i̇ = naše i sa dve tačke gore (postoji u francuskom alfabetu)
[] = četvrtaste zagrade
( ) = okrugle zagrade
hoš = uzdignuto slovo štampa se sitnije i uzdignuto
hoṧ = podvučena reč ili slovo štampa se kurzivom
Hoṧ̇̇̇ = crveno podvučeno slovo štampa se veliko

u jeziku postoji tipova osnovâ. Šta više, svaka od tih varijanata stupa obavezno i samo na sebi odgovarajući tip osnove, što omogućava da se između osnove i sufiksa neprekidno održava vokalna ujednačenost višeg stupnja, koju bismo uslovno mogli nazvati potpunom vokalnom harmonijom. Tu se već vidi da problem četvorovarijantnosti i vokalne harmonije, koja je s njom usko povezana, i nije sâm po sebi naročito komplikovan — ako ga posmatramo na nivou savremenog književnog jezika — i da bi se mogao razjasniti već jednom prostom šemom koja bi na svojoj levoj strani sadržavala četiri tipa osnovâ a na desnoj strani četiri varijante sufiksâ. Takvih šema nalazimo, uostalom, po mnogim gramatikama savremenog književnog jezika. Međutim, ovakav šematski i statički pristup može biti opravdan samo u onom slučaju kada je u pitanju prosta deskripcija ili norma, dok bi s naučnog aspekta bio jedva prihvatljiv. Ne sme se, naime, gubiti iz vida da četvorojaki fonetski lik sufiksâ i vokalna harmonija spadaju među takve fenomene koji ne postoje oduvek u osmanskome jeziku nego su nastali u određenim fazama njegovog razvoja. Ne sme se gubiti iz vida ni to da pored književnog jezika — koji je sâm po sebi, u stvari, jedan favorizovan dijalekt — postoji niz osmanskih narodnih govora u kojima odsustvuje četvorovarijantnost ovih sufiksâ a s njom i puna vokalna harmonija, ili se ove dve pojave bar ne javljaju u istoj onakvoj konsekventnosti kao u savremenom književnom jeziku. Naučno objašnjenje problema se zato može postići samo onda ako se priđe njegovom ispitivanju u istorijskoj perspektivi, s jedne strane, i na nivou celog osmanskog jezika, s druge strane. Uslovi za takva ispitivanja nisu, doduše, idealni ali u izvesnoj meri ipak postoje. Informacije o razvojnim fazama književnog jezika možemo crpiti iz brojnih osmanskih tekstova, koji sežu u nazad do 13. stoleća. Za izučavanje osmanskih dijalekata pomažu nam novovremenski snimci s terena i nešto malo starijih zabeleški pisanih na evropskim alfabeta.

Prvo konkretno saznanje koje pada u oči pri razmatranju četvorovarijantnih sufiksa u književnom jeziku jeste to da su isti sufiksi imali još u staroosmanskome jeziku, dakle još u relativno doglednoj prošlosti, samo dve fonetske varijante. Neki od njih su imali samo dve nelabijalne a drugi samo dve labijalne varijante. O tome nam svedoče brojne zabeleške iz starih i starijih tekstova, naročito onih na kojima su reprodukovani ne samo konsonanti nego i vokali. Za ilustraciju možemo načiniti pregled dvovarijantnih sufiksa u staroosmanskome, koji u savremenome osmanskome književnom jeziku važe kao četvorovarijantni.

Staroosmanski nelabijalni sufiksi

+lîq/-lik	denominativni sufiks
+î/+i	akuzativ
+dîn/+din	ablativ

+ ĩn/ + in	instrumental
+ sĩn/ + sin	pronominalni akuzativ
+ ĩn/ + in	"
+ sin/ + sin	predikativni sufiks 2. sg.
+ siz/ + siz	predikativni sufiks 2. pl.
-miř/-miř	glagolsko ime
-iř/-iř	reciprok-kooperativ
-ġil/-ġil	imperativ
-ĩn/-in	refleksiv-pasiv
-il/-il	pasiv

Staroosmanski labijalni sufiksi

+ lu/ + lü	denominativni sufiks
+ ġurur/-ġürür	kopula (puni oblik)
+ ġur/ + ġür	kopula (skraćeni oblik)
+ ġuġ/ + ġük	deminutiv
+ ġuz/ + süz	privativ
+ um/ + üm	posvojni sufiks 1. sg.
+ uŋ/ + üŋ	" " 2. sg.
+ umuz/ + ümüz	" " 1. pl.
+ uŋnuz/ + üŋüz	" " 2. pl.
+ uŋ/ + üŋ	genitiv
+ uz/ + üz	predikativni sufiks 1. pl.
+ vuz/ + vüz	" " " "
-ġum/-ġüm	preteritum 1. sg.
-ġuŋ/-ġüŋ	" 2. sg.
-ġuġ/-ġük	" 1. pl.
-ġuŋnuz/-ġüŋüz	" 2. pl.
-ur/-ür	particip aorista i osnova aorista
sun/-sün	imperativ 2. sg.
-alum/-älüm	imperativ (voluntativ) 1. pl.
-uŋuz/-üŋüz	imperativ 2. pl.
-ġuġ/-ġük	glagolska imenica
-u/-ü	deverbalno ime
-um/-üm	" "
-qun/-kün	" "

Šta više, postoje sasvim ozbiljne indikacije da su neki od tih sufiksâ imali u istorijskoj epohi čak samo jednu varijantu, kako će se videti iz posebnog osvrta nešto kasnije.

Iz svega toga može se steći jedan opšti utisak o razvojnem putu vokalizma u osmanskim sufiksima. Prvi stupanj njihovog razvoja čini afirmacija palato-velarne harmonije usled koje se od jedne — prvobitne — varijante razvija još jedna. Takav razvoj je bio u većini osmanskih govora okončan još pre doseljenja osmanskih Turaka u područja današnjeg stanovanja, dok je u manjini govora nastupio kasnije, ili čak uopšte nije nastupio. U drugi stupanj raz-

voja spada afirmacija labijalne harmonije na nelabijalnim sufiksima (prva grupa), usled koje su ovi sufiksi stekli još dve varijante postajući četvorovarijantni, i afirmacija labijalne atrakcije na labijalnim sufiksima (druga lista), usled koje su ovakvi sufiksi stekli još dve nelabijalne varijante, postajući takođe četvorovarijantni. Taj proces, koji, kao i prvi, ima svoju podlogu u progresivnom delovanju vokala osnove na vokale sufiksa, nastupio je u biti posle naseljavanja osmanskih Turaka. Kod nekog sufiksa on je nastupio pre, kod nekoga kasnije, ili uopšte nije nastupio. U jednim govorima su njime zahvaćeni svi sufiksi a u drugima samo pojedini. Zbog ove šarolikosti u stepenu i pravcu razvoja vokalizma osmanskih sufiksa, nužno je da se naša ispitivanja koncentrišu u prvo vreme na svaki sufiks individualno. Ovdje će biti govora o dva sufiksa pošto nam toliko dopuštaju prostorne mogućnosti.

Sufiks *-liq/-lik*

Prema INSCHR. 393¹ na orhonsko-jenisejskim spomenicima su zabeležene samo dve reči sa ovim sufiksom: *bägl(i)k* »Herrentum« i *qoqül(i)q* »Wohlgerüche«. Iz njih vidimo da su se u staroturskom jeziku ovim sufiksom obrazovale apstraktne imenice ali o karakteru njegovog vokalizma ne možemo izvlačiti dalekosežnije zaključke.

Kako je izgledao ovaj sufiks u osmanskome, zapravo u staroosmanskome jeziku, možemo prosuđivati na osnovi dva elementa: na osnovi zabeležaka u sačuvanim staroosmanskim pisanim tekstovima, koji sežu najdalje do 13. stoleća, i na osnovi izgleda toga sufiksa u savremenome osmanskome književnom i narodnom jeziku. Polazeći od podataka sakupljenih iz ta dva pravca dolazimo do opšteg zaključka da je od samog doseljenja turskih plemena u Malu Aziju ovaj sufiks bio nejednako zastupljen u pojedinim njihovim govorima. U okviru osmanskog jezika postojalo je još onda jedno govorno krilo u kojem je taj sufiks glasio samo *-liq*. Paralelno sa tim krilom egzistiralo je u to vreme u Anadoliji i takvo govorno područje u kome je isti sufiks glasio *-liq/-lik*, posedujući na taj način jednu varijantu za velarne osnove a jednu za palatalne.

I

Prva govorna grupacija — ona sa *-liq* — pomerala se tokom preseljavanja turskih plemena uglavnom severnom Anadolijom. Jedan njihov deo se zadržao u severo-istočnoj Anadoliji a drugi je, došavši do Bosfora i Dardanela, prešao u Evropu i naselio se na Balkanskom poluotoku. Ta govorna grupacija je dosegla najisture-

¹ Skraćenice i bibliografija nalaze se na kraju. Ako nije drugačije

naznačeno, brojka označava stranicu.

niju geografsku tačku u seljenju turskih plemena ka zapadu i ostala izvan mnogih tendencija opšteosmanskog razvoja, očuvavši nekoliko arhaičnih osmanskih ili čak opšteturskih crta. Od te grupacije su proizišli osmanski govori Balkana koje obično nazivamo zapadno-rumelijskim. Broj ljudi koji se služe ovim govorima je u današnje vreme neznan — svakako ispod sto hiljada duša — ali je prema svim indikacijama taj broj bio ranijih stoleća mnogo veći a sâm dijalekt je morao biti rasprostranjen na mnogo većem geografskom prostoru nego danas. Kroz istoriju oni su imali periferan položaj u odnosu na književni jezik i teško je poverovati da su ostavili ikakvih literarnih spomenika. Ako je na tim dijalektima nešto i bilo napisano, nije sigurno da se njihov jezik može identifikovati, usled poznatog karaktera arapskog alfabeta. Jezički značaj tih dijalekata je uprkos tome voma velik, što će se videti već na primeru sufiksa o kojem ovde govorimo.

Jedine podatke o starijim fazama tih govora — pošto njihov savremeni izgled znamo sa snimaka na terenu — pružaju nam relikti u balkanskim jezicima i zabeleške Evropljana latiničkim pismom.² I jedna i druga vrsta izvora pokazuju da je teza po kojoj su rumelijski govori, a time i njima srodni govori u Anadoliji, imali prvobitno samo varijantu *-liq* sasvim dokaziva. Potvrdu ove teze nalazimo na raznim stranama:

1) Među mnogobrojnim rečima i formansima koje je albanski jezik pozajmio od osmanskog jezika nalazi se i sufiks *-llëk*. Za nas je u ovom momentu najvažnije to da *-llëk* dolazi u albanskom jeziku na svim vrstama osnova, a to je jedna osobina koja potiče iz zapadno-rumelijskih govora.

alb. Arnautllëk	z. rum. Arnavutliq	Albanija
„ begllëk	„ bāgliq	begluk
„ çivillëk	„ çiviliq	çiviluk
„ fodullëk	alb. fodull	oholost
„ hajdutllëk	z. rum. haydutliq	hajdučija
„ horllëk	alb. hor	ponižavanje, siromaštvo
„ hoshllëk	z. rum. hošliq	prijatnost
„ hoshnutllëk	„ hošnutliq	zadovoljstvo
„ mahmurlëk	„ mahmurliq	mamurluk
„ nikoqirllëk	alb. nikoqir	dobro gazdovanje
„ pazarllëk	z. rum. pazarliq	pogađanje
„ sakatllëk	„ saqatliq	sakatost

² Sasvim je prirodno što u nekim evropskim zabeleškama nalazimo rumelijske govorne crte, budući da su ovi govori geografski najbliži evropskim državama. Najstarije latiničke zabeleške je ostavio B. Georgievits, Slavonac koji se vratio iz

dugogodišnjeg osmanskog zarobljeničtva. Nažalost, izbor njegovih primera za naš sufiks je neznan (svega dva) i fonetski ne baš najjasniji, tako da njih ovde ne možemo koristiti.

alb. sarillëk	z. rum. sarilîq	žutica
„ sëmundllëk	alb. sëmund	bolest
„ ugursuzllëk	z. rum. ugursuzlîq	nesreća

Dakle, alb. *-llëk* < z. rum. *-lîq*,

U albanskom jeziku se, doduše, susreću i oblici *-llik*, *-lik*, *-lluk*, *-llak* (i još neki) ali su oni zastupljeni na vrlo malom broju pozajmica. Oblik *-llëk* se apsolutno najčešće javlja i on je, kako smo videli na ilustracijama, produktivan u ovom jeziku.

2) Rumelijsko poreklo otkriva i sufiks *-lëk* na osmanskim pozajmicama u bugarskom jeziku, koji takođe dolazi na svim vrstama osnovâ. Na primer:

bug. advokatlëk	bug. advokat	advokatura
„ bejlëk	rum. bãyliq	begluk
„ bešlëk	„ bãyliq	pëtäk
„ birlëk	„ birlîq	jedinstvo
„ majstorlëk	bug. majstor	majstorija
„ sakatlëk	z. rum. saqatlîq	sakatost
„ šoplëk	bug. šop	Šopski kraj
„ čokojlëk	„ čokoj	kulačko držanje

3) Isto potvrđuje sufiks *-lak* na osmanskim pozajmicama u makedonskom jeziku. Na primer:

mak. bašlak	z. rum. bašliq	oglav
„ beglak	„ bãyliq	begluk
„ doktorlak	mak. doktor	lekarski poziv
„ kačaklak	z. rum. qaçaqlîq	odmetništvo
„ komšilak	„ qomšilîq	susedstvo
„ marifetlak	„ marifätliq	marifetluk
„ majstorlak	mak. majstor	majstorstvo
„ mamurlak	z. rum. mamurlîq	mamurluk
„ čuruklak	„ čürüklîq	krhkost, manjkavost

U makedonskom je sufiks *-lak* produktivan.

4) Srpskohrvatski sufiks *-luk* takođe vuče poreklo od jedinstvenog zapadnorumelijskog *-lîq*. Tu je prelaz z. rum. — i — > shr. — u — nastupio prema istim principima kao i kod osnovinskih reči, u njihovom poslednjem slogu, npr. *sandîq* > *sanduk*, *balîq* > *baluk*, *hãyzir* > *azur*, *hasîr* > *asura*, *hãyfiz* > *afuz*, *lãyzim* > *lazum* itd.

shr. begluk	z. rum. bãyliq	begovat
„ birluk	„ birlîq	jedinstvo
„ bašluk	„ bašliq	kapa
„ čiviluk	„ čivilîq	vešalica, raf

shr. čurukluk	z. rum. čürüklîq	trulež, trulost
„ čokluk	„ čoqlîq	mnoštvo
„ surgunluk	„ sürgünliq	izgnanstvo
„ učkurluk	„ uçqurlîq	propust za svitnjak
„ zadjutluk	„ züg'ürtliq	siromaštvo

Sufiks *-luk* dolazi u srpskohrvatskom jeziku takođe na svim vrstama osnova i veoma je produktivan. Na nekoliko izolovanih primera javlja se oblik *-lak* (*jaglak*, *tepelak*, *čivlak*, *šamlak*) koji samo može potvrditi da su zapadnorumelijski govori u doba predavanja ovih pozajmica znali smo za *-liq*.

5) Od starijih zabeležaka uzetih direktno iz rumelijskih govora stavljamo na prvo mesto ono što je iza sebe ostavio H. Megiser, pošto smo Georgievits-a, kako smo napred rekli, morali izostaviti. Megiser je bio Nemač, profesor istorije i poliglot, koji je duže vreme boravio u Austriji (Grac, Celovec, Kranj) radeći kao profesor istorije. Osim istorijske lektire on je ostavio i više jezičkih dela koja općenito ukazuju na njegovu intimnost sa Balkanom. U Frankfurtu je 1593. godine izdao jedan nemačko-latinsko-slovenačko-italijanski rečnik a 1603. takođe jedan ogroman poliglotski rečnik u kome je obuhvatio, između ostaloga, i reči iz slovenačkog, srpskohrvatskog i turskog jezika. Za turski jezik on je prvi leksikograf. Malo kasnije — 1612. godine — on je objavio i prvu gramatiku turskog (osmanskog) jezika kojoj je priložio turske glose iz spomenutog poliglotskog rečnika. Reči koje dole citiramo uzete su iz gramatike jer se do poliglotskog rečnika teško može doći. U celini gledano, Megiserova turska dela sadrže niz zapadnorumelijskih govornih crta, što je svakako produkt njegovog boravka na prilazima Balkana. Naš sufiks glasi kod njega pretežno *-liq* što on beleži sa *-lük* ~ *-lik* a dolazi na svim vrstama osnova. Da Megiserovo *ü* treba dešifrovati kao *ı* vidimo iz primera kao što su *kadür* ~ *kadir* »potens«, *akül* »doctus«, *iüll* »annus«, *kabül* »possibile«, *kül* »pilus«, *iessil* ~ *ieschül* »viridis« itd. Što se tiče primera za naš sufiks, među njima možemo izvršiti sledeći izbor:

akilük	sapientia	z. rum. āqillîq
aydanlik	lunae lux	„ aydınliq
adunlik		
auulalük	sanctimonia	„ äwlälîq
delilük	stultitia	„ dälilîq
dostlük	amititia	„ dostliq
duschmenlük	inimicitia	„ düšmānliq
eflilük	conjugium	„ ävlilîq
erlük	virilitas	„ ärlîq
fakürlük	paupertas	„ faqirliq
hastalük	aegritudo	„ xastaliq

haklük	justitia	z. rum.	haqlıq
kadirlük	potentia	„	qädirlıq
karanlük	caligo	„	qaranlıq
kislük	virginitas	„	qızlıq
korkulik	timor	„	qorqulıq
mubareklük	beatitudo	„	mübārāklıq
oglangiklük	pueritia	„	oglangiklik
saglük	sanitas	„	saglıq
schenlük	laetia	„	şānlıq
tekeburlik	superbia	„	tākābbürlik
vsunlük	longitudo	„	uzunlik
vuarlik	divitiae	„	varlıq

6) Drugo takvo delo je znatno mlađe i potiče iz 1879. godine. To je *Türkisch-deutsches Wörterbuch* koji je sastavila Camilla Ružićka-Ostoić i publikovala ga u vlastitom izdanju u Beču. Iz predgovora saznajemo da je navedeno delo bilo prvobitno zamišljeno kao privatni priručnik za putovanje na Orijent, ali kako je u međuvremenu nastupila »ruhmreiche Occupation« Bosne i Hercegovine, autorka se odlučila da ga objavi, nadajući se da će korisno poslužiti mnogobrojnim službenim i neslužbenim putnicima koji su pohrili u novostečene provincije. Živeći očigledno u ubeđenju da je za sporazumevanje u Bosni i Hercegovini nužno poznavanje osmanskog jezika, ona najavljuje takođe jedan nemačko-mađarsko-turski rečnik, koji se već nalazi u štampi (»welches sich bereits unter der Presse befindet«) kao i transkribovani tekst turskog prevoda romana »Robinson« za čije čitanje se sve reči mogu naći u ovom rečniku. Iz tih podataka koje nam daje sama autorka možemo zaključiti da je ona sticala svoje znanje turskog jezika u Austriji, dok nam fonetski lik reči iz njenog rečnika pokazuje da izvor toga znanja nije bio samo pismeni nego i usmeni, po svojoj prilici se radilo o nekom instrukturu. Taj instruktor je očigledno bio Balkanac, balkanski Turčin, čiji se zapadnorumelijski izgovor meša u njenom rečniku sa književnim izgovorom. G. Németh je u svojoj brošuri *Die Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* [Sofia 1956], str. 26. i 29—30, ispravno primetio da mnoge turske glose kod Ružićke nose zapadnorumelijska fonetska obeležja, što važi, između ostaloga, i za sufiks *-liq*. Evo nekih njenih primera:

benlyk	Egoismus	z. rum.	bānlıq
birlyk	Bündniss	„	birlıq
bollyk	Ueberfluss	„	bollıq
bönlyk	Dummheit	„	bōnlıq
delilyk	Wahnsinn	„	dālilıq
derinlyk	Tiefe	„	dārinlıq
irilyk	Dicke	„	irilıq
gözlyk	Brille	„	gözlıq

joklyk	Nichts	z. rum. joklîq
kullyk	Knechtschaft	„ qullîq
körlyk	Blindheit	„ körliq
küçüklyk	Kleinheit	„ küçükliq
türlülyk	Verschiedenheit	„ türlüliq
üstlyk	Ueberlegenheit	„ üstliq

7) Treće delo sa reliktima rumelijskog -lîq je *Dictionnaire turc-français* od Sami Bej Frašerija [Istanbul 1885]. Pošto je Sami Bej poreklom Albanac, nema sumnje da je on doneo rumelijsku naslagu svoga rečnika neposredno i lično iz zapadne Rumelije. Od njega uzimamo sledeći izbor primera:

bachlyk	casque	z. rum. başliq
birleuk	unite	„ birlîq
bollyq	largeur	„ bollîq
boqlyq	saleté	„ boqlîq
evlileuk	etat de celui, de celle qui est marié, e	„ ävlîliq
guioezleuk	lunettes	„ gözliq
gunleuk	de... jour	„ günliq
ikileuk	qui est compose de deux parties	„ ikilîq
ïavouzlyq	cruaute	„ yavuzliq
kioeurleuk	cecite	„ körliq
kutchukleuk	petitesse	„ küçükliq
omouzlyq	epaulette	„ omuzliq
ouloulyq	grandeur	„ ululîq

Kako vidimo, Sami Bej piše ovaj sufiks u palatalnim rečima -leuk a u velarnim rečima -lyq. U njegov sistem označavanja nećemo se ovde dublje upuštati.

8) Interesantno je da se rumelijski sloj susreće i u jednom relativno novom rečniku, u rečniku koji je sastavio Hacki Tewfik (*Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1921). Teško je reći kako su rumelijske natrone dospеле u njegov rečnik, pošto se o njegovoj ličnosti i njegovom poreklu ništa ne zna. Sasvim je moguće da je u pitanju prenošenje materijala iz nekog starijeg rečnika. Kod njega, na primer, susrećemo:

gözlyk	Brille	z. rum. gözliq
günlyk	-tägig	„ günliq
jorghunlyq	Müdigkeit	„ yorğunliq
joqlyq	Nichtsein	„ yoqlîq
jüklyk	Brettenschrank	„ yükliq

I ova nova faza je ostavila tragove u balkanskim jezicima; naravno, više u onima koji su bili duže izloženi osmanskim uticajima. Te nove naslage imaju u ovim jezicima sekundaran karakter i u poređenju sa starim pozajmicama nisu brojne, npr. makedonski: *gunluk* (< *g'ünlük*) »dnevnic«, *gotluk* (< *g'ötlük*) »tur«, *bokluk* (< *boqluq*) »govnarija«, *bešlik* (< *bäšlik*) »pètàk«, *birlük* (< *birlük*) »kec«, *boluk* (< *bolluq*) »obilje«, *beglik* (< *bäglük*) »begluk« itd.

Prvobitnu jednoobraznost ovog sufiksa u zapadnorumelijskim govorima potvrđuje nam, na drugoj strani, slična situacija i u nekim drugim osmanskim dijalektima, odnosno turskim jezicima. I van Rumelije postoje, naime, govori i jezici u kojima je naš sufiks jednovarijantan. Dijalekti vilajetâ Rize i Trabzon u severoistočnoj Anadoliji, koji inače ispoljavaju mnoge sličnosti sa zapadnorumelijskim govorima i mogu se slobodno smatrati njima bratskim govorima, imaju za sve vrste osnova samo varijantu *-luq*. Iz govorâ Rize citiramo ovde nekoliko primera ekseptiranih iz tekstova CAF. VII: 259 *mezarluk* (< *mâzârlük*) »grob«, 259 *pazarluk* (< *pazarlük*) »trgovina«, 259 *karşılık* (< *qarşılık*) »uzajamnost«, 272 *kardeşlik* (< *qardaşlık*) »bratstvo«, 279, 295 (*cüzəllük* (< *g'üzällük*) »lepota«, 290 *hastalugum* (< *xastalıyım*) »moja bolest«, 308 *başlık* (< *başlık*) »kapa« itd. U istoj knjizi nalazimo primere za vilajet Trabzon: 154 *hazırluk* (< *hâzîrlük*) »priprema«, 158 *sevdalık* (< *sâvdalık*) »ljubav«, 183₄ *ortagluğa* (< *ortaqlıya*) »u ortaštvo«, 203₁₀ *dişliyi* (< *dişliyi*) »žvalu« itd. Zatim, kao treći anadolijski govor, tu je i govor Bitlisa koji zna samo za *-loç* a za koji nam ZÜLFİKAR 94—101 beleži primere: *sağloç* (< *saçlık*) »zdravlje«, *komşiloç* (< *qomşılık*) »susedstvo«, *hesteloç* (< *xastalık*) »bolest« itd.

Osim toga, jednovarijantnost ovog sufiksa susrećemo i izvan osmanskog jezika. FOY 183 piše da u azerbejdžanskom jeziku (on svakako misli na neki njegov dijalekt) ima više sufiksâ koji ne respektuju vokalnu harmoniju pa čak znaju samo za jednu fonetsku varijantu. Među takve spada i sufiks za tvorbu apstraktnih imenica *-liç* koji se — kako on kaže — piše u arapskom alfabetu većinom لوق, npr. *selametliç*. Šteta je što nam ovaj valjani poznavalac azerbejdžanskog jezika nije ostavio još primera, mada je već i ovo što je napred izneto dovoljno da se prihvati mogućnost jednovarijantnosti kod našeg sufiksa.

Za ovu dijalekatsku grupaciju možemo na taj način izvući sledeće opšte zaključke. U okviru te grupacije naš sufiks se pojavljuje kao jednovarijantan (ili *-liq* ili *-liç* ili *-loç* ili *-luq*) pri čemu svaka pojedina varijanta stupa na sve vrste osnova. Od svih sufiksa koje smo ovde izneli, najstariji je svakako *-liq* koji se sačuvao u zapadnorumelijskim govorima, zahvaljujući tome što je njihov razvoj tekao nešto usporenije usled perifernosti i izolovanosti. U unutrašnjosti osmanskog govornog područja on se dalje razvijao, s jedne strane u *-luq* (Rize, Trabzon), s druge strane u *-loç* (Bitlis) itd.

II

Na početku smo rekli da su u Anadoliji postojali od samog doseljenja Turaka — bok uz bok sa prethodnim govorima — i takvi osmanski govori u kojima je naš sufiks glasio *-liq/-lik*. Iz tih govora, koji su već tada bili mnogoljudniji i rašireniji od prethodnih, proistekao je književni jezik. U njima je sufiks *-liq/-lik* prešao tri razvojne faze. U prvoj fazi *-liq/-lik* je bilo karakteristično i za narodni i za književni jezik, pri čemu je prva varijanta stupala na velarne (nelabijalne i labijalne) osnove a druga na palatalne (nelabijalne i labijalne). Jedino se za S. Veleđovu mesneviju *Rebabname* (1300. g.) i za Ašik Pašinu masneviju *Garibname* (1329) može sa sigurnošću reći da su predstavnici ove prve faze. Iz *Rebabname* ne možemo, doduše, navesti mnogo primera pošto se u njenih sveukupnih 160—170 distihâ ovaj sufiks malo susreće, ali ih zato možemo u izobilju citirati iz *Garibname*. REBABNAME: 19 (stih 4b) *dostlîyîn* (< p. *dost* »prijatelj«) »njegovo prijateljstvo«, 25 (stih 124) *sayrulîq* (< *sayru* »bolestan«) »bolest« — GARIBNAME: stih 12 *qullîq* (< *qul* »sluga«) »služba«, stih 239 *ğazûlîq* (< p. *ğazû* »vrač«) »čarolija«, stih 85 *dostlîq* »prijateljstvo«, stih 968 *toyrulîq* (< *toyrû* »prav«, »ispravan«) »ispravnost«, stih 855 *âksüklik* (< *âksük* »manjkav«, »nedostajući«) »nedostatak« itd. U drugoj fazi njegovog razvoja, koja nastupa s dolaskom 15. stoleća i traje otprilike do vremena Meninskog, javlja se u ovim govorima divergentan razvoj između književnog i narodnog jezika. U narodnom jeziku dolazi u toj fazi do njegovog upotpunjavanja u *-liq/-lik/-luq/-lük*, dok književni jezik zadržava u glavnim crtama *-liq/-lik*. Stoga se osmanska književna dela iz te faze karakterišu osnovnim prisustvom *-liq/-lik* ali i sporadičnim upadanjem varijanti *-luq/-lük* iz govornog jezika. Takvu mešavinu nalazimo, recimo, u sledećim delima: ĆARHNAME: 45, tačka 103 *qulluq* »služba«, *sayrulîq* »bolest« — VAMBERY: 158 *dayuqlîq* (< *dayuq* »rasut«) »rasutost«, 198 *oçurlîq* (< *oçrî* »lopov«) »lopovluk«, 202 *sayruluq* »bolest«, 175 *isüzlik* (< *izsüz* »besputan«) »bespuće« — STUDJA I: 155 *ayrulîq* (< *ayru* »zaseban«) »razdvojenost«, *çoşnudlîq* (< p. *çoşnud* »zadovoljan«) »zadovoljstvo«, *dostluyî* »njegovo prijateljstvo«, *qulluyîn* »njegovu službu«, *âsrük-lügi* (< *âsrük* »opijen«) »opijenost« — ŠEYHI: 70 *toyrilîq* (< *toyrî* »prav«) »ispravnost«, *kändülîk* (< *kändü* »sopstven«, »sâm«) »sopstvenost«, 94 *yavuzluq* (< *yavuz* »rdav«) »rdavost«, 93 *uzluq* (< *uz* »saglasan«) »saglasnost«, stih 333 *qulluq* »služba«, stih 357 *sarçoşluq* (< p. *sarçoş* »pijan«) »pijanstvo« itd. — MEVLID: 199 *âksüklik* »nedostatak«, 202 *qulluqçî* »čuvar« itd. Natrune sufiksa *-luq/-lük* su u književnom jeziku u onoj meri debele i izražene u kojoj ih ie autor ili prepisivač unosio. Od unošenja prepisivačâ upravo i potiče fenomen da rukopisi jednog istog dela sadrže nejednak omer unetih oblika *-luq/-lük* prema osnovnim oblicima *-liq/-lik*.

Dok je ta druga faza bila još u toku, napisano je nekoliko gramatika osmanskog jezika. Karakteristično je iznad svega da ni jedna od tih starih gramatika ne odražava natrone iz narodnog jezika, o kojima smo napred govorili, a koje se susreću u književnim delima istog perioda. KADRI 434, RYER 16, MAGGIO 57, SEAMAN 14—15, MENINSKI 68—70, CLODIUS 20—21 beleže samo *-liq/-lik*. Zašto je to tako, nije teško odgovoriti. Predmet njihovog izučavanja je bio, naime, isključivo književni jezik osmanskih Turaka, tako da su i gramatička pravila u njihovim gramatikama odgovarala tome jeziku. Sem toga, mnogi od tih autora su formirali svoje gramatičke definicije na bazi osmanskih tekstova koji su bili manje ili više stariji od njihovog vremena i poticali delimično iz jednog minulog perioda kada ni narodni jezik još nije znao za *-luq/-lük*.

U toku 18. stoleća taj sufiks se i u književnom jeziku definitivno upotpunjuje na četiri varijante (*-liq/-lik/-luq/-lük*) tako da ga je VIGUIER 216—217 već mogao registrovati kao četvorovarijantan. To je, u stvari, treća i poslednja razvojna faza u životu ovog sufiksa, koja je još i danas na snazi.

Tako bi u glavnim crtama izgledao fonetski razvoj sufiksa *-liq/-lik* u književnom jeziku. Što se, pak, tiče narodnog jezika, u njemu je isti sufiks, kako je napred već rečeno, postao sa 15. stolećem četvorovarijantan: *-liq/-lik/-luq/-lük*. Jedan dokaz toga su upravo nanosi *-luq/-lük* u književnom jeziku, koje smo gore videli, a kao drugi dokaz bi se mogle uzeti zabeleške u starijim latiničkim tekstovima koji sadrže (u celini ili delimično) govorni jezik: MÜHLBACHER: 268 *kuluk*, URK. SUL. 26 *szokluk*, 17, 34 *dostluk* — ARGENTI: I 10r *donlúch*, I 289r *danuchlúch*, I 223r *baghanacchlúch*, I 217r *osanluk*, *conucchlúch* — MOLINO: 41₁₇ *dostluk*, 475₃ *dulluk*, 203₂₇ *dokukluk*, 470₂₉ *boscluk*, 170₃ *boiukluk*, 412₂₅ *bolluk*, 278₂₉ *kokuluk*, 319₅ *masulluk*, 91₅ *mesarlik*, 453₁₂ *soukluk*, 167₆ *taslaklik*, 438₁₈ *taslakluk* — NAGY: 12 *ugsuzluk*, 26 *gsömmertlik*, 27 *ejlik*, 29 *dostluk*, 31 *ortalik*, 47 *kalabaluk*, 60 *otluk*, 71 *sarhoslik*, 85 *magrúrluk*, 86 *csokluk*, 89 *elcsilik*, 91 *dogrulug-*, 95 *ssakatlik*, 102 *konokluk*, 135 *mustuluk*, 135 *karakulluk-*, 155 *fakirlik* itd. — VAUGHAN: 68 *gyosluk*, 100 *mushtuluk* itd. Istini za volju, u ovim tekstovima susrećemo ponekada i oblike *-liq/-lik* na labijalnim osnovama, što se mora tumačiti kao nanos iz književnog jezika.

Uopšte gledano, grupa II se odlikuje pre svega divergencijom između narodnog i književnog jezika. U prvoj fazi književni jezik se u pogledu ovoga sufiksa podudara sa narodnim jezikom ali u drugoj fazi narodni jezik napreduje i stvara četvorovarijantnost dok književni jezik konzervira stanje iz prve faze. U trećoj fazi književni jezik dolazi naknadno na stanje narodnog jezika.

Sufiks *-miş/-miş*

Prema INSCHR. 420—421 ovim sufiksom se u orhonsko-jeni-sejskom jeziku obrazovao particip perfekta, koji je u rečenici preuzimao funkciju finitnog glagola, funkciju imenice i funkciju prideva. Na pomenutim spomenicima taj particip je zabeležen ravno pedeset puta i svaki put je glasio *-miş*, bez obzira na kakvu osnovu je bio dodat. Na primer:

qazyanmiş	»stekao«
bärmiş	»dao«
qondurmiş	»nastanio«
tutmiş	»uhvatio«
başyurmiş	»podjario«
ölürmiş	»ubio«
sönüşmiş	»borio se«
sökürmiş	»naterao da klekne«

Tako stoji u samom tekstu natpisâ. Radlov, međutim, nije imao poverenja u doslovni tekst pa je čitao ovaj sufiks harmonično: *qazyanmiş, bärmiş, qondurmiş, tutmiş, başyurmiş, ölürmiş, sönüşmiş, sökürmiş* itd. On je očigledno smatrao da je orhonsko-jenisejski jezik posedovao *-miş/-miş* ali da pisar (klesar) nije registrovao prvu varijantu. Njegovo shvatanje, koje je u osnovi neadekvatno, prihvaćeno je i od drugih ispitivača staroturskog jezika.

U najstarijem staroosmanskome jeziku isti sufiks je dolazio takođe na glagolskim osnovama, obrazujući jedno ime za koje je vrlo teško reći da li je bliže nomen agentisu ili participu perfekta, ali koje u svakom slučaju označava izvršioca prošle radnje. To ime se od najstarije faze staroosmanskog jezika upotrebljava kao atribut, kao imenica, i — najčešće — kao predikat. Budući da mu je karakter bio izričito imenski uz njega se stavljala kopula — pozitivna *-durur* ~ *-dur* i negativna *dägül*, npr. *Allâh nälär qilmışdurur* (Garibname, stih 1203) »šta je Alah sve stvorio!«, *anı gözlär baqub görmiş dägül* (Garibname, stih 53) »njega nisu videle oči«. U kasnijoj fazi staroosmanskog jezika, ali već koncem 14. i početkom 15. stoleća, javlja se upotreba ovog glagolskog imena sa predikativnim sufiksima, tako da se napokon obrazovala puna paradigma:

görmüş-äm (~ -üm ~ -in)	görmüş-üz
görmüş-sin	görmüş-siz
görmüş (-dür)	görmüş-lär (-dür)

Već u 14/15. stoleću se počelo javljati takođe njegovo negiranje glagolskom negacijom *-ma/-mä* umesto imenske negacije *dägül*, npr. VAMBERY: 40₁₄ *gäcmämişdür* »nije prošao«, — ŠEYHI:

str. 7, stih 173 *olmamışdur* »nije bio«, str. 7, stih 173 *bulmamışdur* »nije našao«, — STUDJA I: 7₂₂ *görmemiş* »nije video« — MEVLID: str. 125, stih 34 *varmamışam* »nisam kročio« itd. Tempus koji je ovim putem izrastao iz tog glagolskog imena označavao je u staro-osmanskom jeziku prošlu svršenu radnju. Na taj način je staro-osmanski jezik dobio pored preterita *-di/-di* još jedno prošlo vreme — perfekt.³

Dok ovakav sintaksički karakter imena *-miş/-miş* važi manje-više za celo osmansko govorno područje, njegov fonetski lik nije bio jednoobrazan u osmanskom jeziku.

I

Slično kao kod sufiksa *-lîq-lik* tako i ovde imamo jedno govorno područje u okviru osmanskog jezika koje je od samog doseljenja južnoturskih plemena u Malu Aziju znalo samo za varijantu *-miş*. To krilo nije ostavilo pisanih spomenika. Njegove ostatke čine današnji zapadnorumelijski govori i govori vilajetâ Rize i Trabzon.

(a) U današnjim govorima zapadne Rumelije čujemo primere kao: *bulmiş* »našao«, *g'örmüş* »video«, *g'itmiş* »otišao«, *çikmiş* ~ *çikmiş* »izašao«, *yazmış* »pisao« itd. Zapadnorumelijski karakter nose u ovom pogledu i pozajmice u srpskohrvatskom jeziku (i drugim balkanskim jezicima), na pr. shr. *Durmiş* npr. (< z. rum. *Durmiş* id.), shr. *altmiş* »šezdeset« (< z. rum. *altmiş* id.) itd. Rumelijski trag vidimo i kod GEORG. 59 koji takođe ima samo *-miş* (olmiş, dogmiş, qomış, ildürmiş, ülmiş).

(b) U vilajetu Trabzon možemo naći — prema tekstovima CAF. VII — ovakve primere: 153₂₀ *dönmiş* »vratio se«, 153₂₁ *kaçmış* »pobegao«, 153₂₁₋₂₂ *koymüş* »ostavio«, 154₅ *korķmış* »poplašio se« itd.

(c) Iz CAF. VII izabrali smo sledeće primere za vilajet Rize: 268₁₂ *baglamışım* »vezala sam«, 282₂₂ *durmuşsen* »stao si«, 271₃₀ *çeçürmişum*⁴ »proveo sam«, 272₂₃ *g'elmemiş* »nije došao«.

Možemo na kraju dodati da unikalnu varijantu *-miş* susrećemo izvan osmanskog jezika još i u novoujgurskom jeziku, u njegovom južnom i salarskom dijalektu (PHTF I 529). Književni ujgurski jezik i njegovi ostali dijalekti ne poseduju glagolsko ime ovoga tipa.

³ Kao tempus on se sačuvao i u novoosmanskom jeziku, s tim što se u njemu nešto drugačije semantički kvalifikuje i što nosi naziv »narativ« ili *nakli mâzi* (vermişim, vermişsin, vermiş // vermişiz, vermişsiniz, vermişler). Sačuvao se i u azerbejdžanskom književnom jeziku

gde važi isto kao perfekt (*getmişäm, getmişsän, getmiş // getmişig, getmişsiniz, getmişlär*). U turkmenском jeziku ime na *-miş/-miş* nije produktivno.

⁴ Izgovor je zapravo *dječürmişum*.

II

Na drugoj strani je postojalo takvo govorno područje u kome je ovaj sufiks bio harmoničan i glasio *-mīš/-miš*. To područje je bilo, a i danas je, dominantno u okviru osmanskog jezika i nećemo pogrešiti ako ga smatramo opšteosmanskim. Iz njega je proistekao osmanski književni jezik. Naš sufiks je u ovim govorima prošao dve faze razvoja. U prvoj fazi, koja je trajala do 18. stoleća,⁵ taj sufiks je glasio *-mīš/-miš*, pri čemu je varijanta *-mīš* stupala na velarne osnove (nelabijalne i labijalne) a varijanta *-miš* na palatalne osnove (nelabijalne i labijalne). Iz te faze, čije je trajanje bilo relativno dugo, možemo citirati bezbroj primera: VAMBERY: 39₈ *olmīšdī* »bio je«, 40₇ *yüklätmīš* »natovario je«, 40₁₂ *durmiš* »stao je«, 40₁₉ *onutmīš* »zaboravio« itd. — ŠEYHI: stih 827 *olmīš* »bio je«, stih 899 *girmīš* »ušao je«, stih 1020 *dūšmīš* »spustilo se«, 1020 *dön-dürmīš* »preobratio« itd. — STUDJA I: 6₁₄ *äylämīš dägülsin* »nisi učinio«, 6₂₄ *qalmīš* »ostao«, 8₃₀ *olmīšvān* »bio sam« itd. — MEVLID: str. 127, stih 8 *dūšmišlārin* »one (od njih) koji su pali«, str. 109, stih 34 *olmīš* »postao«, str. 140, stih 31 *dūšmīš* »otpao«, str. 140, stih 31 *tutušmīš* »zapalio se« itd. — ARCERE: 270 *olmich* »bio je«, *youtmich* »progutao je« itd. — MENINSKI: 123 *olmīš* »bio je« (na istom mestu on navodi za književni jezik varijante *-mīš/-miš*) — VAUGHAN: 59 *kurumish* »sasušio se«, 73 *ulmish* »umro«. U toku 18. stoleća nastupa druga faza razvoja, u kojoj je došlo do podvr-gavanja ovog sufiksa labijalnoj harmoniji, tako da je VIGUIER registrovao u svojoj gramatici (str. 101) ovaj sufiks kao četvorovari-jantan *-mech/-mouch/-mich/-much* i stavio nam na raspolaganje više pojedinačnih primera, kao (str. 104) *esmarlamechem* »j'ai recom-mandé«, *sormouchoum* »j'ai interrogé«, *guiëlmichim* »je suis venu«, *guiëurmuchdir* »il avoit vü«. Ta faza traje i danas.

*
**

Na taj način se zaokružuje naša slika o ovom sufiksu. Orhon-sko-jenisejski jezik je znao samo za varijantu *-miš*, koja je prvo-bitna u turskom jeziku. Njeni relikti su sačuvani u novoosmanskim govorima zapadne Rumelije, Rize i Trabzona. U ostalim osmanskim

⁵ Ta faza je nastupila onda kada se pored *-miš* obrazovala i varijan-ta *-mīš*. U kom vremenskom perio-du se to desilo, teško je pouzdano utvrditi s obzirom na karakter arap-skog alfabeta. Susrećemo, doduše, indikacije da je to moglo biti posle doseljenja u Anadoliju, ali dovolj-nih dokaza još nema. Takvom indi-kacijom možemo smatrati rimova-

nje istog sufiksa sa palatalnim re-čima, npr. Ašik Paša, *Garibname*, stih 1566: gör cihānda bu yaradil-mīšlārī (~ yaradilmīšlārī?) // baq añā 'ibrāt götūr ē yol āri. Ovaj i ovakve primere ipak ne možemo uzeti za dokaz jer rima nije bila pouzdana čak ni kod najboljih sti-hotvoraca.

govorima je došlo u međuvremenu do njegove harmonizacije po palato-velarnoj liniji (u neizvesnom vremenskom periodu) u *-miš/-miš* a zatim po labijalnoj liniji (u 18. stoleću) u *-miš/-miš/-muš/-müš*. Ti govori čine u ovom pogledu dalji stepen razvoja u odnosu na prvu grupu govora.

SKRAĆENICE I BIBLIOGRAFIJA

- ARCERE = Antoine Arcère, *Fransızca-Türkçe Sözlük*. TDAYB 1949, s. 266—276.
- ARGENTI = A. Bombaci, *La »Regola del parlare Turcho« di Filippo Argenti*. Napoli 1938.
- Aşik Paša, *Garibname* (Āšiq Paša, Ğaribnāmā), tekst prema berlinskom rukopisu *Ms. or. quart. 1864*.
- CAF. VII = A. Caferoğlu, *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Istanbul 1946.
- CLODIUS = J. Ch. Clodius, *Grammatica turcica*. Lipsiae 1729.
- ĀARHNAME = Ahmed Fakih, *Āarhname*. Ed. M. Mansuroğlu. Istanbul 1956.
- FOY = K. Foy, *Azerbajġanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen*. MSOS (W) VI (1903), s. 126—193.
- GEORG. = *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544—1548 ...* von W. Heffening. Abh. f. d. Kunde des Morgenlandes XXVII, 2 Leipzig 1942.
- INSCHR. = W. W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. SPb 1894.
- KADRI = Bergama'lı Kadri, *Müyessiret-ül-ulûm*. Ed. B. Atalay. Istanbul 1946.
- MAGGIO = F. M. Maggio, *Syntagmata Lingvarum Orientalium*. Romae 1670.
- MEGISER = H. Megiser, *Institutionum linguae turcicae libri quatuor ...* Dictionarium turcico-latinum. Lipsiae 1612.
- MENINSKI = F. à M. Meninski, *Institutiones Linguae Turcicae*. I. Vindobonae 1754².
- MEVLID = S. Āelebi, *Vesiletü'n-necât Mevlid*. Ed. Ahmed Ateş. Ankara 1954.
- MOLINO = G. Molino, *Dittionario della lingua italiana-turchesca*. Roma 1641.
- MÜHLBACHER = K. Foy, *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern*. II. MSOS (W), V (1902), s. 233—293.
- NAGY = J. Nagy de Harsany, *Colloquia familiaria turcico-latina*. Colonia Brandenburgicae 1672.

RYER	= Andrea du Ryer, <i>Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae</i> . Parisiis 1630.
SEAMAN	= G. Seaman, <i>Grammatica Linguae Turcicae</i> . Oxoniae 1670.
STUDJA I	= A. Zajączkowski, <i>Studja nad językiem staroosmańskim</i> . W Krakowie 1934.
Sultan Veled, <i>Rebabname</i> (Sultān Wälād, <i>Rābābnāmā</i>), tekst prema publikaciji Radlova u <i>Mélanges asiatiques</i> X (1894), p. 17—77.	
ŞEYHI	= <i>Şeyhînin Husrev ü Şirin</i> . Ed. F. Timurtaş. Ankara 1963.
URK. SUL.	= A. Zajączkowski, <i>List turecki Sulejmana I do Zygmunta Augusta ... z r. 1551</i> . Roczn. Oriental. XII (1936), p. 91—118.
VAMBERY	= H. Vambéry, <i>Alt-osmanische Sprachstudien</i> . Leiden 1901.
VAUGHAN	= Th. Vaughan, <i>A Grammar of the Turkish Language</i> . London 1709.
VIGIER	= Viguier, <i>Éléments de la langue turque</i> . Constantinople 1790.
ZÜLFİKAR	= H. Zülfikar, <i>Bütünleşte derlenmiş atasözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmeceler</i> . Türkoloji Dergisi III, 1, s. 65—105.
-	= znak za završetak glagolske osnove
+	= znak za završetak imenske osnove
~	= znak alternacije »ili«
<	= znak za »nastalo od«
>	= znak za »pretvorilo se u«, »dalo«

Summary

DEVELOPMENT OF VOCALISM IN CERTAIN OTTOMAN SUFFIXES

This paper offers a survey of the development of vocalism in certain Ottoman suffixes in historical perspective in the one hand, and comparatively, on the level of the whole Ottoman language on the other. In his very introduction the author states that conditions for such a research have been far from ideal although he has made maximum use of all that has been done so far concerning this problem and is available, adding his own well-based conclusions.

On the whole, the author has considered only two suffixes (*lik* and *miş*) and their four phonetic variants and in this connection their complete vocal harmony. This phenomenon has not been stu-

---

died from the phonetic angle on the level of the modern language. Since these suffixes went through various stages in the historical development of the Ottoman language, the author has adopted a scientific approach to the study of these phonetic suffix changes in certain phases of their origin and development. At the same time, influences which certainly were responsible for certain changes have not been neglected.

Works in the literary Ottoman language as well as folk dialects have been used as sources for the study of this phenomenon in the paper.